

ÅLEMS SOCKEN

HISTORIA OCH BESKRIVNING

UTGIVEN AV

ÅLEMS HEMBYGDSFÖRENING

UNDER REDAKTION AV

MANNE HOFRÉN

FÖRLAG

ÅLEMS HEMBYGDSFÖRENING

ÅLEM

TIDNINGEN BAROMETERN A.-B.
KALMAR 1949

Fajansfabrikör Henrik Hammer.

Fajansfabrikör Carl Dam.

FAJANSINDUSTRIEN I TIMMERNABBEN OCH BODA.

Upphovsmannen till fajansindustrien var en från Bornholm till Sverige inflyttad uppfinnare och konstruktör, *Henrik Lorentzen Hammer*, född 1830 i Hasle. Vi veta om Hammer, att han först studerade vid latinskolan i Rønne på Bornholm och att han ämnat fortsätta på den lärda banan; hans svaga ögon lära emellertid ha förmått honom att avbryta studierna för att ägna sig åt praktisk verksamhet. Han kom nu först till Handelsakademien i Köpenhamn och drogs så småningom till fartygskonstruktörens yrke. Det var också i egenskap av skeppsbyggmästare, som Hammer första gången överflyttade till Sverige. Hans första verksamhet här var knuten till Kolboda skeppsvarv i Södra Möre, vilket då ägdes av en annan bornholmare, Herman Olsén.

Men snart fann Hammer sig mogen att börja egen verksamhet — han flyttade 1857 till Timmernabben, där han började skeppsbyggeri; för Hammers insatser härutinnan redogöres på annat ställe i denna bok. Sedan han blivit bofast i socknen gifte sig Hammer med en dotter till trävaruhandlaren Nils Ohlsson, en av ortens förgrundsmän vid denna tid.

Henrik Hammer var en synnerligen energisk och mångsidig man. Skicklig ritare och konstruktör arbetade han bl. a. med en hel rad uppfinningar — bl. a. säges han ha konstruerat ett slags mekaniska byggnadsställningar samt uppfunnit en ny typ av skridskor. Hans mångsidiga intressen förde honom också snart över till keramiken, som han ju väl kände till genom hemöns traditioner i detta avseende.

Strax efter ankomsten till Timmernabben hade Hammer börjat planera för en fajansfabrik, och denna verksamhet kom snart att taga hela hans intresse.

Han intresserade kapitalet för sina planer och fick bl. a. stöd av den myndige lagman Berg på Råsnäs. Från 1858 föreligger av Hammers hand en fullständig ritning till den nya fajansfabriken — en blygsam envåningslänga, som i ena ändan rymmer en ugn, "glassurstuga" och bränneri, i mitten arbetsrum med 7 drejskivor, samt åt andra ändan kontor och butik. Verksamheten synes ha börjat i denna byggnad år 1859.

Tillinge fabrik; väderkvarnen, uppförd på 1850-talet.

Arbetsledare och arbetare nödgades Hammer införskriva från Bornholm. Åren 1858–65 inflyttade sålunda till Alem en rad keramiker och Timmernabben fick en liten dansk koloni. För den tekniska driften lyckades Hammer vinna en synnerligen framstående yrkesman, nämligen *Carl Erasmi Dam*, som inflyttade 1858. Dam var född i Rønne 1835 och medlem av en gammal bornholmssläkt, som kan följas tillbaka till 1600-talet; själv hade han redan som pojke kommit in i krukmakaryrket på hemön, gjorde sina gesäll- och mästarprov och var vid överflyttningen till Sverige en fullärd och skicklig keramiker. Dam medförde familj, nämligen hustrun Elisabeth Christina Ancher (syster till den från dansk-tyska kriget namnkunnige löjtnant Johan Ancher) samt söner Hans och Carl, vartill kom den i Alem födda dottern Matilda.

Samma år, 1858, inflyttade till Timmernabben "fabrikanten" Lars Jens Peter Jörgensen, född i Rønne 1836, Hansine Petraea Kofoed, också från Rønne, gesällerna Jens August Bager, född i Rutskaer 1809, och Jacob Jensen Westh, född i Rønne 1834. År 1860 anlände vidare gesällen Jens Peter Andersen, född i Rønne 1841, samt gossen Ludvig Hjalmar Gregersén, också från Rønne, där han föddes 1846.

Den danska kolonien kompletterades slutligen 1865, då fajansfabrikören Peter Georg Anton Kofoed inflyttade hit. Kofoed var också bornholmare, född i Vester-

Produkter från Tillinge fabrik; ur en katalog från 90-talet.

marie 1827; hans maka hette Botile Rosengaard, och man medförde två döttrar, Johanne Jörgine och Marie Eleonore; strax efter bosättningen i Timmernabben föddes sonen Johan Peter Georg.

Hammer och Dam blevo kompanjoner och man satte i gång en försöksverksamhet, som slog väl ut. Materialet var gul bornholmslera, som importerades. Mönster och modeller hade Dam medfört och produktionen fick sålunda en ren dansk karaktär. Företaget benämndes *Tillinge Fabrik*.

Försöksverksamheten stimulerade Hammer till nya planer; han ritade en större fabrik, som 1865 stod färdig. Denna nya anläggning kröntes av den stora väderkvarn, som än i dag utgör det mest markanta inslaget i bilden av samhället. Denna kvarn är ett märkligt utslag av Hammers uppfinnarsnille; det berättas att han redan som pojke gjort en modell, som han medförde vid avresan till Köpenhamn. Huvudidén med hans kvarn var att den skulle bättre än annars tillvarataga vindens kraft; genom ett sinrikt system av dubbla vingar skulle seglen reva sig själva, och genom ett mindre vingpar erhöill han kraft för bromsning och reglering etc. Kvarnen lär först av Hammer ha uppsatts vid skeppsvarvet för att driva en såg; år 1860 annonserar han i Kalmarpressen om "Tillinge cirkulärsåg", uppenbarligen den första cirkulärsågen i trakten. Nu fann Hammer emellertid att kvarnen skulle göra större nytta vid fajansbruket, varför den flyttades dit och omkonstruerades för sitt nya ändamål; den fick en synnerligen mångsidig användning, den bråkade leran, den pumpade vatten etc.

Delägarna i företaget synas ha blivit betänksamma inför Hammers stora planer. Ett resultat härav blev att Carl Dam lämnade företaget strax efter 1865, varefter han startade en egen fabrik, "Oscarshamns fayence- och terracottafabrik". En ny arbetsledare i stället för Dam erhöill Hammer i den från Danmark 1865 inflyttade *P. G. A. Kofoed*, också en framstående keramiker. Under teknisk ledning av denne arbetade fabriken med framgång under de följande åren och produkterna blevo allt populärare; de signerades **TILLINGE FABRIK**.

År 1874 flyttade Carl Dam sin nyssnämnda nya fabrik till Ålem, där han köpte mark i Boda. Yrkeskunniga gesäller följde honom och då deras söner växte upp började även de i yrket, varigenom en fast och kunnig arbetarstam skapades vid

Kännor med reliefdekor, typiska 1800-talsprodukter från Tillinge och Boda.

Formar av gips för framställning av fajansornament; Tillinge.

Kanna med rik reliefdekor i 1800-talsgotik, s. k. Apostlakanna. Tillinge fabrik.

Signerad W (troligen J. J. West).

Boda; arbetarna på "fajansen" byggde sig egna hem och trakten kring Boda fick karaktären av en liten by. Patriarkaliskt och friktionsfritt skötte Dam driften vid Boda, vars produkter också blevo mycket spridda. Efter några år överlät Carl Dam företaget på sin äldste son, Adolf Dam, som drev den till sin död 1922. Själv avled Carl Dam på Boda 1912.

Om fabrikationen vid de båda syskonfabrikerna har disp. G. Burmeister meddelat följande¹⁾:

Skall man göra någon skillnad mellan de båda tvillingfabrikerna, kan man kanske anse Boda-fabriken något mera hantverksmässigt betonad, den hade kanske också en något rikare modellserie. Tillinge-fabriken kan mera betecknas som en industrianläggning, om man nu alls kan tala om en dylik vid en tidpunkt som denna. Den drevs i större skala än Boda-fabriken och med mera avseende fäst vid den rena nyttovaran, åtminstone under de senare decennierna av dess verksamhet.

Den vara som framställdes vid de båda smålandsfabrikerna är att anse som ett slags finare lergods, en Wedgewood-vara av den typ som i mitten av 1800-talet var oerhört populär runt hela Europa. Utgångsmaterialet var i detta fallet en tämligen järnfri lera, av vilken förr i tiden funnos stora kvantiteter på Bornholm. Denna lera slammades och lagrades ytterst omsorgsfullt och var oerhört plastisk. Den

¹⁾ *Burmeister, G., Timmernabben och Boda. Kalmar läns fornminnesför. Meddelanden 1942.*

Carl Dams bostads- och kontorsbyggnad vid Boda.

antog efter bränning och glasering en vackert guldbrun färg och sintrade hårt. På de modeller som drejades eller formades av denna lera anbringades vanligen ornamentala utsmyckningar i vit holländsk piplera. Det var vanligen blommotiv i låg relief eller ännu hellre figurala framställningar i den nyklassicistiska stil, som var så utmärkande för det tidigare 1800-talet. Olika jaktscener var också bland de vanligaste motiven. Av dylika skulpturala småstycken medförde Dam från Bornholm ett stort antal. Modellerna voro mestadels fria efterbildningar efter särskilt engelska modeller i empiristil. Därtill kommo, såsom en särskild specialitet vid båda fabrikerna, skålar och fat i ett vackert och tekniskt sett svårutfört flätverk, vilket i stilhänseende hänförde sig till förebilder från rococotiden.

Modellserierna voro sålunda tämligen begränsade till sitt omfång, men stilen hölls konsekvent under fabrikernas hela verksamhetstid. Glaseringen utfördes med en starkt högglänsande genomskinlig blyglasyr. För att ernå en rikare verkan av bottenytan och för att giva densamma en förnämre karaktär användes stundom ett överslag av samma lera som i grundmaterialet, men tillsatt med järnoxid i form av finmald järnrost. Denna knackades loss från beslagen i botten på de fartyg som för översyn återvände till Timmernabben efter att hava befarit de saltmättade världshaven. Detta röda överslag flöt sedan vid bränningen samman med glasyren och bildade en oregelbunden vattring samtidigt som den fläckvis färgade ytan brunröd. Vid inträffad hårdare bränning kunde dessa röda skiftningar understundom bli svartare mot den guldgula bottentonen och de vita ornamenten.

Försäljningen av de tillverkade alstren skedde dels till återförsäljare överallt i Sverige och även exporterades till utlandet. Dels såldes i äldre tid genom kringvandrande försäljare, ofta av tattaretyp. Vid denna tid fanns det inga järnvägar i

dessas trakter av Småland. De varor som skulle gå till städerna, och som inte kunde tagas direkt med Timmernabbens skonare eller galeaser, måste man köra de fem milen till Kalmar, en resa som tog dygnet i anspråk. Klockan 3 fm. startade fororna från Timmernabben och återvände vanligen först sent på kvällen.

*

De båda syskonfabrikernas glansperiod varade c:a 50 år. En ny tid hade emellertid kommit, med nya stilarter och ny teknik. Motordrift och högre arbetslöner hade också börjat göra sig gällande. Förra världskrigets valutaförhållanden stängde fabriken export. Och de gamla fabrikerna hade svårt att lägga om sin tillverkning efter den nya tidens krav. Vad Boda-fabriken beträffar var bl. a. dess läge icke centralt och efter några års tynande tillvaro nedlades den 1932 definitivt. Fabriken i Timmernabben hade redan åtskilliga år före gamle Hammers bortgång letts av sonen, fabrikör Harald Hammer, och senare ombildades företaget till aktiebolag. Fabriken inköptes slutligen 1925 av konstnären Gabriel Burmeister, som satte nytt liv i företaget; dels på grundvalen av fabriken gamla traditioner, dels med nya konstnärliga ideal skapade Burmeister sin vida kända Gabriel-keramik. Den traditionsrika fabriken — Ålems äldsta existerande industri — äges nu av Gabriel Burmeisters ättlingar. I modern tid har fabriken ansevärt utbyggt.

*